

Література

1. Болдырев Н.И. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии / Н.И. Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. ун-та, 2000. – 123 с.
2. Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретативного подхода / В.З. Демьянков // Вопросы языкознания. – 1994. – №4. – С. 17–33.
3. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С. Иссерс. – М. : ЛКИ, 2008. – 288 с.
4. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина – М.: Филол. Ф-т МГУ имени М.В. Ломоносова, 1996. – 245 с.
5. Потапенко С.І. Сучасний англомовний медіа-дискурс: лінгвокогнітивний і мотиваційний аспекти : монографія / С.І. Потапенко. – Ніжин : НДУ імені Миколи Гоголя, 2009. – 391 с.
6. Сборник С.П. Когнитивный стиль Маргарет Дрэбл: стратегия динамического фокусирования / С.П. Сборник // Лингвориторическая парадигма: теоретические и прикладные аспекты. – 2013. – № 18. – С. 160–164.
7. Hansen T. Cognitive stylistics: Style and cognition in Mrs. Dalloway / T. Hansen // Texts and Minds: Papers in Cognitive Poetics and Rhetoric / Alina Kwiatkowska (ed.). – Frankfurt am Main, etc. : Peter Lang, 2012. – P. 71–84.
8. Lakoff G. Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenges to Western Thought / G. Lakoff, M. Johnson. – N.Y. : Basic Books, 1999. – 624 p.
9. Langaker R. Foundations of cognitive grammar / R. Langaker. – Stanford : Stanford University Press, 1987. – Vol. 1. – 516 p.
10. Leech G. Semantics / G. Leech. – London : Penguin Books, 1974. – 386 p.

УДК 811.111'255.4=16

Семен Г.Я. (Чернівці)

ВІДТВОРЕННЯ ЗАСОБУ ПАРАДОКСУ В ПЕРЕКЛАДІ (на матеріалі трагедії В. Шекспіра «Гамлет»)

Аналізуються переклади стилістичного засобу парадоксу в трагедії «Гамлет» В. Шекспіра українською, російською та польською мовами. Аналізуються знахідки та втрати у перекладах парадоксів Л. Гребінки, М. Лозинського та Ю. Пашковського.

Ключові слова: трагедія, парадокс, суперечливість, переклад, трансформації.

Анализируются переводы стилистического приёма парадокса в трагедии «Гамлет» В. Шекспира на украинский, русский и польский языки. Анализируются находки и потери в переводах парадоксов Л. Гребинки, М. Лозинского и Ю. Пашковского.

Ключевые слова: трагедия, парадокс, противоречие, перевод, трансформации.

The article deals with the translation of the stylistic device of paradox in the tragedy “Hamlet” by W. Shakespeare into the Ukrainian, Russian and Polish languages. The merits and losses of translations by L. Hrebinka, M. Lozynskiy and Yu. Pashkovskiy are being analyzed.

Key words: tragedy, paradox, contradiction, translation, transformation.

Важко знайти у світовій літературі твір, який би викликав стільки різноманітних інтерпретацій, коментарів, переробок, трактувань, як трагедія В. Шекспіра «Гамлет». Метою даної розвідки буде аналіз відтворення стилістичного засобу парадоксу в перекладі українською, російською та польською мовами. Матеріалом послужили: англійський оригінал трагедії [6], переклад українською мовою Леоніда Гребінки [3], російською мовою М. Лозинського [4], польською мовою – Юзефа Пашковського [5]. Завдання статті – зіставити приклади парадоксів (27) з їх відповідниками у перекладах. Актуальність дослідження зумовлена незгасаючим інтересом до творчої спадщини драматурга та його стилю, необхідністю глибше зрозуміти важкий для сприйняття оригінальний текст трагедії. За допомогою методу зіставлення оригіналу з його відтворенням у перекладі для визначення еквівалентності та адекватності передачі думок і наміру автора можна проаналізувати повне й неповне відображення стилістичного засобу парадоксу в перекладі.

Питання перекладу окремих мовних та стилістичних явищ не раз були в центрі уваги дослідників, не кажучи вже про велику кількість праць про переклад «Гамлета» різноманітними мовами. М. Ажнюк аналізує відбір слова та звороту для відтворення образності оригіналу [1], М.О. Бархатов присвячує свою статтю варіативності перекладацької інтерпретації стійких словосполучень трагедії [2]. М.Г. Ажнюк переконливо доводить, що у перекладах українських авторів «можна знайти цікаві способи відтворення образів, збереження їх стилістичного забарвлення» [1, с. 139]. Автор наводить приклади перекладів приказок та прислів'їв, афористичних виразів, сентенцій, показуючи їх адекватність, аналізуючи певні переваги та втрати через сильний «опір мовного матеріалу» [1, с. 136]. Дослідник доходить висновку про значну роль перекладів даного твору в досягненні мистецької досконалості українського перекладу в цілому [1, с. 139]. М.О. Бархатов аналізує переклад стійких словосполучень і фразеологізмів твору російською мовою, показуючи переваги та знахідки, з

одного боку, недоліки та втрати – з іншого. Дослідники відзначають величезні труднощі перекладу гри слів каламбурів, яких, за підрахунками вчених, на кожну п'єсу припадає приблизно по 80 прикладів та новоутворень Шекспіра в плані фразеологічних одиниць, яких в одній п'єсі близько восьми. Парадокс зустрічається у кількості приблизно 25 на одну п'єсу, будучи рідко вживаним засобом у тексті.

Під терміном «парадокс» ми розуміємо несподіване, незвичайне зображення явищ, що характеризується наявністю алогізму та суперечливості й долається за допомогою контексту. Завдяки парадоксу передаються глибокі думки, але часом він може стати і пустою грою словами.

Ряд висловлювань дійових осіб драми стали афоризмами, як-от відомі слова Полонія: *brevity is the soul of wit* (Act I. Sc. 2), укр.: стислість – розуму душа, рос.: краткость есть душа ума, пол.: *treściwość / jest dusza mowy*, а *rozwlekłość ciałem*. В українському перекладі спостерігається перестановка слів у порівнянні з оригіналом, повністю передано оригінал у російському перекладі, в польському наявні перенос і заміна слова (*mowy*), а також тісний зв'язок з текстом завдяки протиставленню (*dusza-ciało*). Афоризм, щоб виконувати свої функції, повинен бути, як підкреслюють дослідники, автономним від контексту, інакше він не увійде в систему мови, приближаючись до сталих словосполучень, не буде так легко відтворюватися у готовому вигляді.

Багато авторів детально аналізують центральний афоризм п'єси та його переклади. Час вивихнутий, зійшов з рейок, і саме Гамлету належить виправити його.

Нім. The time is out of joint: O cursed spite
That ever I was born to set it right! (Act I. Sc. 5)

Укр. Звихнувся час... О доле зла моя!
Чому його направить мушу я?

Рос. Век расшатался – и скверней всего,
Что я рожден восстановит его!

Пол. Świat wyszedł z formy
I mnież to trzeba wracać go do normy!

Афоризми характеризуються узагальненням. На відміну від афоризму, парадокс поєднує діаметрально протилежні поняття, містить алогізм та суперечливість. Король Клавдій, дядько Гамлета, одружився з Гертрудою, матір'ю Гамлета. Його промова сповнена лицемірства, для зображення якого використовується парадокс:

King With one auspicious and one dropping eye,
With mirth in funeral and with dirge in marriage,
In equal scale weighing delight and dole, – (Act I. Sc. 2)

Король (Сльоза в одному оці, в другім – усміх),
По мірці зваживши і щастя й лиха:
В весіллі жаль, веселість у жалобі –

Король Одним смейся, другим кручинясь оком,
Грустя на свадьбе, веселясь над гробом,
Уравновесив радость и унынье –

Król Z pogodą w jednym, a łzą w drugim oku,
Z bukietem w rękę, a jękiem na ustach,
Na równi ważąc wesele i boleść –

Для передачі думки в українському перекладі використовується парентеза, якої немає в оригіналі, в російському – перестановка (грустя на свадьбе, веселясь над гробом), що не відтворює дослівно послідовність елементів антитези оригіналу, у польському перекладі спостерігається введення нового образу (*z bukietem w rękę*). У цілому парадокс збережено, адже це дуже важливий момент п'єси, тут парадокс виступає засобом мовної характеристики персонажа, вказує на те, що Клавдій – лукавий лицемір, дводушний та нещирий. Парадокс знаходимо й у повчаннях Полонія:

Pol. With windlasses and with assays of bias,
By indirections find directions out. (Act II. Sc. 1)

Укр. То зокола, то пробуючи броду,
Вибоями виходим на гладеньке.

Рос. Путём крюков и косвенных приёмов,
Обходами находим нужный путь.

Пол. boczkiem,
Rzemiennym dyszlem zachodząc, umieją
Trafić do celu.

В оригіналі використовується образ *assays of bias*. Це термін старовинної гри в шари (*bawls*). Так називається прийом, коли шар пускають до мети не по прямій, а по кривій лінії. Слова вживаються в тексті в переносному значенні. У трьох варіантах перекладу цей образ втрачено, але думка передається, оскільки слова «зокола», «крюк», «boczkiem» створюють відповідне поняття, образ нерівної, невірної, непрямої дороги: обходами, вибоями. Хоч у польському перекладі використовується перенос, чого немає в оригіналі, компенсує втрату вдале використання застарілої фразеологічної одиниці *jechać rzemiennym dyszlem* – їхати часто зупиняючись, заїжджати в різні місця.

Парадокс використовується як у тій частині трагедії, що написана білим віршем, так і у прозовому тексті. Гамлет радить Полонію прийняти акторів якнайкраще.

Ham. Use them after your own honour and dignity; the less they deserve, the more merit is in your bounty (Act II. Sc.2).

Ушануйте їх по вашій власній честі й гідності. Чим меншого вони варті, тим більше заслуги у вашій гостинності.

Примите их согласно с собственной честью и достоинством; чем меньше они заслуживают, тем больше славы вашей доброте.

Obchodzi się z nimi waćpan odpowiednio do własnej twej zasności i godności. Im mniej kto zasługuje na względy, tym więcej ma zasługi nasza względem niego uprzejmość.

Слово bounty не отримало відповідника в перекладі, значення його liberality in giving, generosity, щедрість, щедрий подарунок, дар. Воно перекладається як доброта, гостинність, uprzejmość (ввічливість). Основний лексико-семантичний варіант іменника merit – excellence, the quality of deserving praise, заслуга, що не збігається з поняттям слави в російському перекладі. В українському та польському перекладах знаходимо заслуги, zasługi. З точки зору синтаксичної структури парадоксу в оригіналі використовується одне складносурядне поширене речення. Хоч це і приклад прози, вона теж має свій ритм і характеризується насамперед стислістю. У російському перекладі маємо 1 речення, українському та польському – по 2 речення. У другому реченні польського перекладу спостерігається розширення, уточнення думки, збільшення кількості слів та зворотів. Це можна підтвердити підрахунками. В англійському оригіналі 19 слів, у російському – 17 слів, в українському – в 1 реченні 8 слів, 2 реченні 10 слів, разом 18 слів, у польському перекладі в 1 реченні 12 слів, у 2 реченні 14 слів, разом 26 слів. У перекладах збережена антитеза та протиставлення. У польському перекладі протиставлення підсилюється повтором względem – по відношенню до.

У англійській мові існує фразеологічна одиниця murder will out, що означає: шило вилізе з мішка, злочин розкриється. Гамлет задумує за допомогою вистави акторів виявити правду про вбивство свого батька.

У тексті знаходимо метафору, побудовану на парадоксі:

For murder, though in have no tongue, will speak
With most miraculous organ (Act II. Sc. 2).

Убивство мовить

Без языка напрочуд красномовно.

Убийство, хоть и немо, говорит

Чудесным языком.

Mord bowiem, choćby ust nie miał, cudowny

Ma organ mowy.

Ключове слово передано точно в усіх перекладах murder – убивство, убийство, mord. Воно стоїть на початку речення, хоч в українському перекладі не знаходиться на початку рядка. Підрядне допустове речення передається українською мовою словами «без языка», російською синтаксична структура частково збережена, але з'являється слово «немо», оригінал відтворено за допомогою лексико-граматичної трансформації. У польському перекладі слово tongue – язык заміщено на usta – уста. Дієслово speak передано в українському перекладі як мовить, в російському – *говорит*, у польському перекладі використовується повтор дієслова mówić. Найвищий ступінь порівняння прикметника miraculous перекладається теж із різноманітними змінами: чудесний, cudowny, в українському перекладі вживається підсилення: напрочуд красномовно.

У Гамлета єдиний друг Горацио, про якого він говорить, що той, страждаючи, не страждає: as one, in suffering all, that suffers nothing (Act III. Sc. 2). Перекладено російською: Который и в страданиях не страдает, тут збережено парадокс. В українському перекладі: Ти страждаєш, /Проте страждань твоїх ніхто не бачить. Парадокс не збережено, протиріччя, суперечливість ліквідовано; в польському: ty, wiele cierpiąc, /takim był zawsze, jak byś nic nie cierpiał, теж до деякої міри знято суперечливість.

Вистава мандрівної трупи повинна викрити злочин Клавдія. Мова актора – короля повна натяків, серед них зустрічаються парадоксальні твердження.

Player King Where joy most revels grief doth most lament;

Grief joys, joy grieves, on slender accident. (Act III Sc. 2)

Актор – король Де більше радощів, там більше й лиха;

Всміхнеться плач, і враз заплаче сміх.

Актёр – король Где смех, там плач, – они дружнее всех;

Легко смеётся плач и плачет смех.

Król Aktor Gdzie radość pusta, smutek przechodzi w rozpacze,

Tam po chwili cieszy się smutek, radość płacze.

Суперечливість збережена в усіх проаналізованих перекладах. Передається використання хіазму – зворотнього паралелізму та персоніфікації. Деяко знімається абсолютність поєднання діаметрально протилежних понять у польському перекладі визначенням радості як пустої, вказанням на час po chwili – за хвилину, чого немає в оригіналі. В українському перекладі таке зауваження стосується слова *враз*, хоча воно вдале і необхідне для збереження ритму вірша. В перекладах передається рима, котра характеризує оригінал. Офелія спостерігає за Гамлетом і коментує його стан під час вистави: Still better, and worse (Act III. Sc.2) В українському перекладі: Що далі, то гірше. В російському: Всё лучше и всё хуже. В польському: Coraz to lepiej i zarazem gorzej. П'єса сповнена суперечностей, складних, незрозумілих місць. Кожен перекладач відтворює її особливості по-своєму. Фраза українського перекладу логічніша: Що далі, то гірше, природніша в даній ситуації, але оригіналу не відповідає, у російському перекладі збережено алогізм, але тут з'являється повтор (всё), чого немає в оригіналі. Алогізм збережено в польському перекладі, але фраза стає довгою через роз'яснюючі слова.

Після вбивства Полонія Гамлет на питання про його тіло говорить: *The body is with the king, but the king is not with the body* (Act IV. Sc. 2), маючи на увазі, що король ще живий, а тіло Полонія в палаці короля. Український переклад: Тіло при королі та король не при ділі. У перекладі передано навмисне бажання Гамлета зобразити божевільного і через нісенітницю передати глибокий зміст: Король – це ніщо. Російський переклад: Тело у короля, но король без тела. Польський переклад: *Ciasto jest w posiadaniu króla, ale król nie jest w posiadaniu ciasta*. Королева не бажає розмовляти з Офелією, але потім погоджується, вона боїться нових нещастя.

Queen So full of artless jealousy is quilt.

It spills itself in fearing to be spilt. (Act IV. Sc. 5).

Нечиста совість кари жде зусюди:

Лиш втопить страх, аж він вже гульк на люди.

Так глупо недоверчива вина

Что свой же трепет выдаёт она.

Jak głupio w trwodze występек przesadza,

Że drząc przed zdradą sam się prawie zdradza.

Думка передана в усіх перекладах, хоч засоби для цього знайдені різні. Слово *guilt* перекладається як нечиста совість, вина, występек. Метафора *it spills itself* збережена в українському перекладі з певними змінами. Відсутність передачі метафори компенсується в російському перекладі словом «трепет», що має літературно-книжне забарвлення, вживається здебільшого в поетичному мовленні. Польський переклад вдало передає наявність повтору в оригіналі.

Існують також втрати в перекладі. У III дії 5-й сцені Король Клавдій питає у Лаерта, як він буде мстити за батька: всім підряд чи лише ворогам: *you will draw both friend and foe, / Winner and loser?* В українському перекладі відсутня частина фрази: Ти мститимеш і ворогу і другу? Два лаконічних слова оригіналу перекладені цілим рядком: Чтоб, как игрок, стрести врага и друга, / Тех, чей барыш, и тех, кто проиграл? *Zarowno jego przyjaciel i wrogów? / Tych, co zyskali, i tych, co stracili?* Тут змінено синтаксичну структуру висловлення, хоч передано зміст.

Лаерт бачить безумство своєї сестри і викує: *A document in madness: thoughts and remembrance fitted* (Act IV. Sc. 5). Український переклад акцентує парадокс: У цім безглузді сила глузду. В російському перекладі: Поучительность в безумии: думы в лад воспоминанью. У польському перекладі звертання, зміна двокрапки на знак оклику підсилюють емоційність висловлювання: *Przezorny obłędzie! Niezapomnienie łączysz do pamięci*.

У дії V сцени 2 Гамлет говорить, що часом необдуманість дій служить нам краще за продуманість: *Our indiscretion sometimes serves us well / When our deep plots do pall*. Український переклад: Хвала поспішності, бо ця поспішність / Стає в пригоді часом нам, коли / Глибокий задум гине. Російський переклад: Хвала внезапности: нас безрасудство / Иной раз выручает там, где гибнет / Глубокий замысел. Польський переклад: *niezastanowienie / Lepiej nam służy niż najumiejętniej / Skombinowane plany*. Хоч у цілому думка передається, слово *plot* відтворено не сповна – задум, замысел, *planu*. Крім того, в оригіналі немає переносу.

У проаналізованих перекладах трагедії Л. Гребінкою, М.Лозинським, Ю. Пашковським парадокси збережено та відтворено. Передається глибина думки, зберігається алогізм та суперечливість, використовуються книжна, поетична лексика. Не завжди вдається передати всі особливості оригіналу, але втрати компенсуються завдяки використанню застарілих фразеологічних одиниць. У віршах зберігається рима, а у відривках ритмічної прози – основні особливості оригіналу. Перспективою дослідження може стати вивчення відтворення засобу парадоксу в інших мовах (напр. румунській, французькій та ін.), а також аналіз перекладу парадоксів у трагедії однією мовою різними авторами.

Список літератури

1. Ажнюк М.Т. Відбір слова і звороту для відтворення образності «Гамлета». У: Шекспіра в українських перекладах / М.Т. Ажнюк // Іноземна філологія: міжвуз. респ. зб. – Львів, 1973. Вип. 30. – С. 134–140.
2. Бархатов М.О. Варіативність перекладацької інтерпретації стійких словосполучень трагедії В.Шекспіра «Гамлет» / М.О. Бархатов // Іноземна філологія: міжвуз. респ. зб. – Львів, 1985. Вип. 79. – С. 64–67.
3. Шекспір В. Гамлет, принц Датський. Переклав Леонід Гребінка / В. Шекспір // Твори: в 6 т. / гол. ред. Затонський Д.В. – К.: Дніпро, 1986. Т 5. – С. 5–118.
4. Шекспир В. Гамлет, принц Датский; пер. М. Лозинского / Шекспир В.– Минск : Народная Асвета, 1974. – С. 3–172.
5. Shakespeare W. *Hamlet, królewicz duński*. Przetłóżył z angielskiego Józef Paszkowski / W. Shakespeare. – Warszawa : KAMA, 1984. – 222 s.
6. Shakespeare W. *Two Tragedies (The Tragical History of Hamlet, Prince of Denmark, Macbeth)* / W. Shakespeare ; ed. by A.T. Парфенов. – М. : Vysšaja škola, 1985. – 286 p.